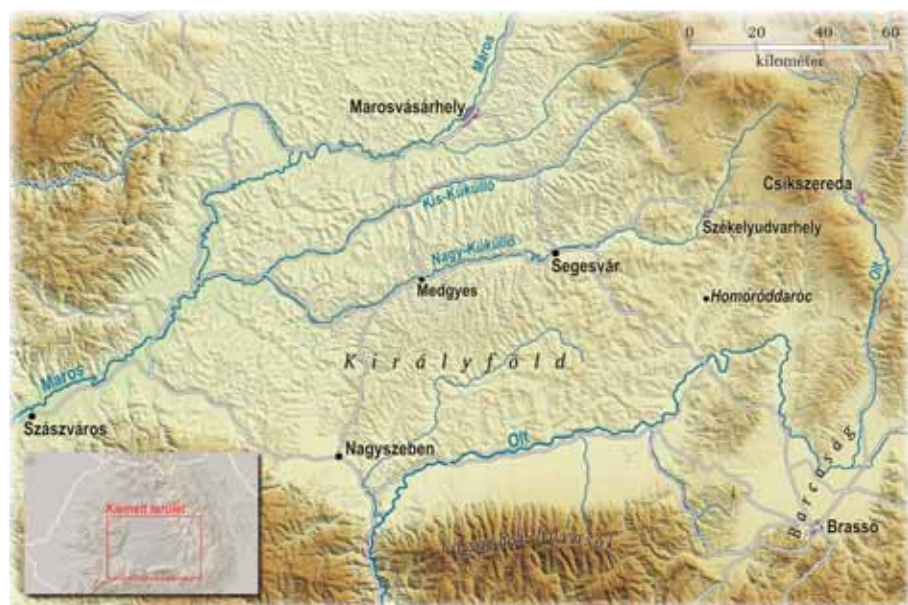

Szászok hűlt helyén

LETELEPEDÉS – ERDÉLYI ÖNAZONOSSÁG-KERESÉS – KIVÁNDORLÁS + AZ ÚJ BETELEPÜLŐK

⊕ SZÖVEG: BOTTLIK ZSOLT, FOTÓ: KEREKES ISTVÁN

München, Arnulfstraße, a Donnersbergbrücke gyorsvasúti megálló közelében. Hatalmas tér a bajor főváros közepén, a Romániából induló távolsági buszok állomása. Idősebb emberek kisebb-nagyobb csoportjai érdekes német tájszólásban beszélgetnek a szemerkélő esőben. Ekkor kanyarodik a parkolóba az ATCLASSIB – a Nagyszebenben az 1990-es évek első felében alapított személyszállítási vállalat – busza. Miközben az utasok le- és felkászálódnak hatalmas csomagjaikkal, az öregurak románra váltanak, és szóba elegendnek a sofőrrel, aki egy köteg újságot ad át nekik. Csodálkozásomra büszkén mutatják a román nyelvű napi- és hetilapok között a romániai németek újságját..., majd némi szomorúsággal vegyes büszkeséggel teszik hozzá: „Minden kedden itt vagyunk, várjuk a híreket a szülőföldről...” A busz motorja közben felbőg, majd lassan, komótosan, útját folytatva nagy ívben kikanyarodik a parkolóból...

ERDÉLY DÉLI RÉSZÉN, SEGESVÁRRÓL NAGYSZEBEN FELÉ AUTÓZVA A DIMBES-DOMBOS TÁJON, kis falvakon át vezet utunk. Szokatlan stílusú, sok esetben vastag falakkal körülvett, erődnek tetsző templomok mellett nagyobb, egykor talán szebb napokat látott parasztházak hosszú sora jellemzi e településeket. Ez az egykori Királyföld, az erdélyi szászok egyik fő lakóhelye.

Ma azonban hiába próbálkozunk itt a német nyelvvel, legfeljebb a helyi iskolák némettanáraival, esetleg nagy ritkán egy-egy, az evangélikus istentiszteletről jövő, idős emberrel tudunk szót váltani. Az utcaképet ma már inkább az utóbbi évtizedekben tömegesen betelepült, a kivándorolt szász lakosság házaiba beköltözött cigány lakosság, illetve annak életmódja határozza meg.

Kik voltak és honnan jöttek e táj korábbi lakói: a német nyelv sajátos változatát beszélő, ám az össznémet identitás sodorvonalától távol lévő, a német etnikai törzsterülettel azonban évszázadokon át intenzív kulturális kapcsolatot tartó, közös csoporttudattal rendelkező erdélyi szászok? Vajon mi okozta – történelmi távlatokban gyorsnak mondható – elvándorlásukat szülőföldjükről, és ezzel egy időben az itt évszázadokon át jellemző társadalmi kép hirtelen megváltozását?

Új telepések érkeznek...

A középkor derekán az Elbától nyugatra fekvő térségben a gazdálkodási körülmények nem voltak épp rózsásak: szétaprózott termőföldek, nagy népsűrűség, erős földesúri kötöttségek indították vándorútra a lakosság egy részét, főként a germánokat. E „spontán” népeségmozgás főként kelet felé tartott, s így került számottevő német nyelvű lakosság a mai Lengyelország és a Baltikum területére. A telepések, az ún. „hospesek” között kézművesek és kereskedők is voltak, akik a magukkal hozott kiváltságaikat el tudták fogadtatni a helyi urakkal, és településeket is alapítottak.

A Kárpát-medencét elsőként elérő csoportjaik főként bányászok voltak, akik az alsó- és felső-magyarországi bányavárosok létrehozásában játszottak meghatározó szerepet, a Felvidéken letelepülő nagyobb, összefüggő német közösség pedig a szepességi szászoké.

Az új telepések elnevezése mindazonáltal nem korábbi lakóhelyükre, hanem magukkal hozott jogaikra, az ún. szász városalapítási jogra utal. Kibocsátó területük – nyelvészeti kutatások alapján – a Flandriába is átnyúló területekkel rendelkező kölni és trieri érsekség lehetett. A többségében német nyelvű telepések mellett így flamandok és vallonok is érkezhettek az új lakóhelyre.

Ám a „spontán” vándorlással szemben a felvidéki németek, illetve az erdélyi szászok érkezése már tudatos telepítés eredménye: II. Géza király hívására érkeznek az országba. Az Erdélyt elérők délen kapnak szállásterületet, ők alapítják Nagyszeben. Ennek a 12–13. századi beáramlásnak a legvalószínűbb háttere, hogy a korabeli Magyarországon nagy szükség van a korszerű mezőgazdálkodási módszerekre, a kiváló kézműipari termékekre, valamint

Szászbuda (románul Bunesti, németül Bodendorf, vagy tájszólásban Bondorf) az egyik a sok egykori szász falu közül, amelynek teljesen kicserélődött a lakossága, és a régi szász házak előtt nagyon sok helyen ilyen vagy ehhez hasonló látvány fogadja az arra járókat

(A fotó 2008-ban „Barátok” címmel az angliai 34th Smethwick International Photo Competition versenyen SPS Silver Medalt kapott) – előző oldalpár

Jellegzetes, szász hagyományok szerint épült faluközpont. A kistelepülések házai egy fűtőca (a nagyutca), vagy a fűtő köré csoportosultak. Többnyire a templomerdőkhöz közel található a falu főtere, és közvetlen szomszédságában állnak a közösségi célú épületek: az iskola, a községház

Ildikó egy korábbi szász ház jelenlegi lakóinak egyike. Sokgyerekes családja fenntartására édesanyja Olaszországban kénytelen „dolgozni”, édesapja állítólag a Kárpátokon kívül tevékenykedik. Az ablakon CFR feliratú függöny, mely a román állami vasút jellegzetes vagonredőnye...

Összefoglaló látványélmény a Segesvár és Szentágota közötti, egykori szász falvakon átvezető útszakaszon

a kereskedelem fellendítésére. Emellett a király érdekelt volt a ritkán lakott területek benépesítésében és a stratégiaileg fontos határvidék biztosításában is.

Az első csoportok a Déli-Kárpátok északi előterébe, az Olt völgyébe érkeznek, és a Brassó közelében fekvő Homoróddaróctól Szászvárosig terjedő térséget lakják be. Ezután az északibb területeket is benépesítik, az erdélyi Hortobágy és mellékfolyói által szabdaltsági térszínnek irányába egészen a Küküllő völgyéig.

A Nagyszeben környékén teret nyerő erdélyi szászok a Német Lovagrend behívásával és Brassó környéki letelepítésükkel kaptak jelentős utánpótlást. A közvetlenül a Szentszék alá tartozó, katonai tapasztalatokkal rendelkező, II. András betelepítette rendtől – kiváltságok fejében – a kereszténység kunok közötti terjesztését, ezzel együtt a magyar politika hatósugarának kiterjesztését is elvárták. Maga a rend aztán a Német Birodalomból és a nagyszebeni térségből is embereket gyűjtött a kiépítendő új központba. Ám helyi történetük nem bizonyult tartósnak, mert az 1190-es érkezést követően megkezdődött túlzott önállósodásukat a király nem nézte jó szemmel, s 1225-ben már ki is űzte őket. Három-négy évtizedes jelenlétük azonban megalapozta az erdélyi szászok barcasági megerősödését.

Az erdélyi szász identitás alapjai

Az erdélyi és szepességi szászok, a bányavárosok német lakosaival együtt – ellentétben a korábban a magyar honfoglaláskor a Kárpát-medencében lakó szlávok nagy részével, illetve a betelepülő besenyőkkel, kunokkal – az elsők a Kárpát-medencében, akik nyelvileg nem asszimilálódtak a középkorban még jelentős többségben levő magyarságba.

A 13. század végére kialakult a három, többé-kevésbé összefüggő erdélyi szász településterület, melyek története több száz éven át, egészen a közelmúltig követhető: a Nagyszeben központú Királyföld (Königsboden), a Brassó környéki Barcaság (Burzenland), illetve Erdély ÉK-i szegletében a Beszterce-vidék, Beszterce központtal (Nösnerland).

Az erdélyi szászok közösségtudatát, kiváltságaikat a II. András által kiadott szabadságlevél, az ún. Andrianum alapozza meg. A több helyről érkező telepések így válnak kivételezett szövetségessé, és ez a különleges helyzet – a germán nyelv mellett – a legfontosabb csoportképző tényezőjük.

Sokgyermekes roma családok az egykor szászok által lakott házakban

A szabadságlevelet és az ezzel együtt járó önkormányzatot később Károly Róbert, Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond is megerősítette, növelte térbeli érvényességét, Mátyás pedig 1486-ban az összes erdélyi szász településre kiterjesztette. Így jött létre az „Universitas Saxorum” (Szászok Összessége), a szászok jogi egysége.

Együvé tartozásuk fontos eleme, hogy már a 12. század végén önálló szebeni prépostságot alapíthattak. Ez a nagyobb mozgástérrel rendelkező egyházi szervezet tette lehetővé, hogy a reformáció idején kollektíven elfogadva a lutheri tanokat, evangélikussá válva, a vallási egység révén a többi erdélyi nemzeti-ségtől immár vallásukban is különbözhesse. Az együvé tartozás tovább erősödik a gazdasági erővel, amelyet a Havasalföld felé tartó kereskedelemben viselt szerepük okán élveznek. A szászok társadalmi helyzetének megszilárdulását Erdélyben politikai erejük növekedése is mutatja: az 1437-ben létrejött Kápolnai Unió dokumentuma a magyar nemesek és székely előkelők mellett a szász városi patríciusokat is egyenrangú félként jegyzi, és e történelmi mozzanattal az erdélyi szászok társadalma a korábban privilegizált csoportból végérvényesen rendi nemzetté vált. Olyan csoporttá, amely az adott társadalmi helyzetben politikai érdekei alapján szerveződik. Közösségi szervezeteik, a 19. század közepétől pedig egyesületeik is tovább erősítik a szász társadalom közös (ám a modern európai nemzetfejlődés ismert irányaitól eltérő) csoporttudatát, s mindezek együttesen magyarázzák, hogy számarányukhoz képest sokkal jelentősebb szerepet játszanak Erdély gazdasági, politikai és kulturális életében. Kiváltságaik lényegében feudális autonómiák, amelyek megvédik őket a többségi – eltérő – kultúrákban való föloldódástól.

SZÁSZFÖLD, 2010.
SZAVAK NÉLKÜL...

Szászföld területén manapság is rendszeresen szerveznek lóvásárokat. Ők együtt „kajálták” a kenyeret...

Éleződő konfliktusok

A 19. században az erdélyi szászok évszázadokon át működő csoporttudata teljesen új ideológiai áramlatokkal találkozik. A nyugat-európai államnemtől (ahol az állami keretek határozzák meg az együvé tartozást) eltérően térségünkben a „mi”-tudatot, a környezettől való különbségeket leginkább a közös származástudat, a közös kultúrát hordozó szokások, a nyelv, esetenként vallás fejezte ki igazán (kultúr-nemzet). Sok esetben ráadásul különösen fontos volt a középkorban már létező államokra, államkezdeményekre való történelmi emlékezet is. Az erdélyi szászok rendi nemzeti kategóriákon nyugvó közösségtudata így élesen szembekerül a reformkorban lendületet kapó, majd a kiegyezés után egyre inkább felgyorsuló magyar nemzettudat-kialakulással.

A magyar nemzetállam törekvéseinek sodrában helyét kereső erdélyi evangélikus szász lakosság ezért a 1848-49-es szabadságharc idején a katolikus

**VASILE JUHÁSKISFIÚ,
aki iskola helyett a munkát választotta**

(A fotó a szerbiai 6th International Photography
Exhibition – 2010 versenyen ISF Certificate
de Meritben részesült)

Habsburg császárt támogatja, identitása közép-korban gyökerező alapjainak biztosítását várva a magyar nemzeti mozgalommal szemben.

A kiélezett helyzetben a legmélyebbre ható változást az 1876-os közigazgatási reform jelentette, amikor a szász területet beillesztették a magyarországi megyerendszerbe. A közvetlen szász önkormányzatiság eltörlése és ezzel együtt az erdélyi szászok nemzeti kisebbséggé válása mellett megszűnt a területi egységük is, ami akár csoporttudatukat is aláshatta volna. Am igen gazdag kulturális hagyományokra, jól működő középiskoláikra, közösségi szervezeteikre, valamint a német nyelvterülettel ápoltt igen szoros kapcsolataikra és az ekkor még meglévő gazdasági erejükre támaszkodva mégis meg tudták őrizni a többségtől különböző identitásukat.

A 20. század viszontagságai

Az I. világháborút lezáró békediktátumok következtében az erdélyi szászok településterülete teljes egészében Romániához került, ahol a Nagy-Románia területén 76%-os többségben lévő románság a területi alapon létrejött törekeny állami egységét leginkább etnikai homogenizációval kívánta erősíteni.

Ez a nyomás az erdélyi szászokat a katonailag is megerősödő hitleri Németországhoz közelíti, ahol tárt karokkal fogadják őket. A már kezdetben kétségesnek tűnő, végül tragédiába torkolló folyamatban a németek gazdasági érdekeiket kívánták környezetünkben is érvényre juttatni, mégpedig térségünk ún. népi németjeinek identitását a németországi németiség kultúrnemzeti identitásához kapcsolva.

A II. világháború idején az egykori erdélyi szász területeket megosztották Magyarország és Románia között. Az erdélyi szászok közül is sokan álltak be a Waffen SS soraiba, illetve szerveztek a Wehrmacht oldalán harcoló kontingenseket. Azok, akik a fegyverletétel pillanatában német földön tartózkodtak, a vasfüggöny leereszkedése után elszakadtak szülőföldjüktől. Az 1950-es években ez volt az erdélyi szászok – családgyesítést célzó – németországi kivándorlásának alapja.

FLORICA
egy egykori szász falu
lakója, aki az idős
roma asszonyok szerint
különleges képességekkel
megáldott...

A háború végeztével a kollektív bűnösség hamis érvrendszerével tá-
gabb térségünk német lakosságát államilag szervezett módon, erő-
szakkal telepítették ki Németországba. Más sorsra jutnak azonban a ro-
mániai bánáti svábok és az erdélyi szász lakosság. A Duna-deltába
történő ideiglenes kitelepítés, a vagyonvesztés és a földosztásból való
kimaradás mellett nem kellett kollektíven elhagyniuk az országot.

Kivándorlás

A szocializmus kiépítésének idején Romániában a népesség proletari-
zálása a még ebben az időben is igen strukturált társadalommal jelle-
mezhető erdélyi szászokra mérte a legnagyobb csapást. A mezőgazda-
sági ártermelő parasztság és a világra nyitottan tekintő, évszázadok
óta önkormányzattal rendelkező polgárság egyensúlya felbomlott.
Megfosztották őket gazdasági erejük alapjától és a határokon átnyúló
kulturális kapcsolataiktól. Városaikban kisebbségi helyzetbe kerültek,
vidéki életterük elszegényedett, így végül tömegesen választották a jobb
élettel kecsegtető nyugati irányú, németországi kivándorlást.

TEKINTET – szász portré, amiben a múlt és jelen is benne van

A döntő változást – paradox módon – az 1977-es román–német megállapodás hozta el. Az ország egyre növekvő gazdasági nehézségeinek hatására a családgyejesítés égisze alatt fokozódó kivándorlási hajlandóság miatt döntött úgy Ceaușescu Romániája, hogy a Németországba áttelepülni szándékozottól elkéri „képzési díjukat”. E csereüzletet elfogadta a nyugatnémet kormány, és lényegében a román államnak fizetett fejkvótával tette könnyebbé a kivándorlást.

E tömeges, végső vándorlásban az 1989 végi romániai politikai fordulat sem jelentett megállást. Sőt, a Ceaușescu-rendszer összeomlása után az erdélyi szászok exodusra tragikus gyorsasággal élénkült meg, hirtelen sok ezren hagyták el Romániát.

Az 1980–90-es évekbeli igen gyors kivándorlással egyidejűleg változott meg látványosan az erdélyi szász települések társadalmi környezete is. A már régóta a gazdasági periférián vegetáló térségbe, a kialakult űrbe nagy számban áramlott be a társadalom peremére szorult cigányság. A számukra idegen környezetben nem sikerült gyökeret verniük, így az erdélyi szászok épített környezete – az időközben a világörökség listájára felvett néhány épület kivételével – kultúrhordozók híján lassan az enyészeté lesz... ⊕

A HOBÓ ÁLMA . . . Egy szász község központjában
húsvétkor koldus alussza az „igazak álmát”

